

САДРЖАЈ

Представе о женама у српској средњовековној литератури	7
Књигољубиве жене средњег века. Прилог познавању	48
Епистоларна књижевност и жене у српској средњовековној култури	95
Личности средњег века. Царица Мара Бранковић	112
Један вид женске стратегије. Четири примера из српске књижевности средњег века	132
Писмо – тестамент. Два сведочанства о љубави у српској књижевности XV века	146
Напомене и библиографски подаци	163
Библиографија	167
Регистар	197
О ауторки	207

ПРЕДСТАВЕ О ЖЕНАМА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Одавно је примећено да је жена у средњем веку најчешће приказана као симбол апсолутног зла, веома ретко као симбол апсолутног добра, док средине заправо и нема¹. Речи најпознатије византијске песникиње Касије (IX век) могу да буду прихваћене као илустрација става читаве ове епохе – жена је, наиме, с једне стране посматрана као Ева, оличење страдања људског рода, а с друге као Богородица, оличење његовог спасења.

Управо на ову супротност односио се Касијин одговор цару Теофилу, када ју је, на једном конкурсy лепоте, одабрао за своју будућу супругу. На његову констатацију да од жене потиче зло, одговорила је: „И боље ствари потичу од жене”². Према некима, њихов дијалог гласио је: „Због жене је свет пропао, рече јој Теофил; жена га је спасла, одговори Касија”³. Пошто није оћутала, нити се беспоговорно приклонила царевом мишљењу, него се усудила да изнесе своје, које му је опонирало, Теофило је одустао од свог избора и за жену узео другу лепотицу, Теодору. Касија је, потом, основала манастир

¹ А. Букић, *Пољед на жену, љубав и брак у нашој старој књижевности*, Српски књижевни гласник, нова серија, књига XXIX, број 2, 16. јануар, Београд 1930, 98.

² Л. Мирковић, *Из црквеног јесништва. I. Касија*, Богословски гласник, година XIII, књига XXV, свезак 1, јануар, Ср. Карловци 1914, 2.

³ Л. Бреје, *Византијска цивилизација*, Београд 1976, 25. О овом дијалогу и о Касијином стваралаштву, с литературом: К. Симић, *Песникиња Касија. Литургијска поезија јесникиње Касије и њен словенски превод*, Нови Сад 2011.

и посветила се писању црквене поезије, гнома и епиграма.

Правни положај жена у Византији, њихова економска моћ, учествовање у јавном животу, као и допринос култури, били су предмет интересовања проучавалаца овог раздобља⁴. Такође, истицана је и литерарна активност списатељица. С друге стране, ставови о женама, односно културна идеологија појединих епоха током дуге византијске историје, остала је још увек недовољно позната⁵. Када је реч о српским средњовековним женама, може се рећи да начин на који су оне представљане у литератури до сада није био детаљније разматран⁶. Проучаваоцима су пажњу привукле речи похвале и дивљења које је Константин Филозоф изрекао монахињама Јефимији и Јевгенији (кнегињи Милици), а није остао непримећен ни изразито мизогин став који је према Симониди изразио Григорије Цамблук. Преглед средњовековних текстова, како оригиналних тако и преведених, садржи многобројне осуде и негативне карактеристике везане за жену, али и сасвим супротне примере исказивања великог поштовања. Поједине жене слављене су не само

⁴ K. Fledelius, *Woman's Position and Possibilities in Byzantine Society, with Particular Reference to the Novels of Leo VI*, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 32/2, Wien 1982 (XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Wien, 4–9. Oktober 1981. Akten II/2), 425–432; L. Garland, *The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note on Conventions of Behaviour and Social Reality as Reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources*, Byzantion, tome LVIII, fascicule 2, Bruxelles 1988, 361–393 (са старијом литературом). Ицрпан преглед литературе о овом питању: М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић. Жена између хришћанској и исламској културној крути у 15. веку*, Нови Сад 2014, 25–32. Видети и: 337–343.

⁵ A. E. Laiou, *The Role of Women in Byzantine Society*, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 31/1, Wien 1981 (XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Wien, 4–9. Oktober 1981. Akten I/1), 257.

⁶ Када је реч о биографским подацима, почетни преглед литературе донео је Ђ. Перић, *Нацрт историјске библиографије о српској средњовековној жени (1158/9-1459-1521)*, Зборник Матице српске за историју, 35, Нови Сад 1987, 189–207.

због своје доброте, побожности и милосрђа, него и због мудрости, образовања и духовних вредности које су их красиле. Постојање не малог броја таквих примера води према закључку да се став средњовековних писаца о женама најбоље може описати као амбивалентан.

Опште је мишљење да средњи век није био наклоњен женама. Веома често у литератури жена је приказана крајње негативно, као оличење зла, продужена рука ђавола, спремна да учини или наговори на зло дело. Доказ да је јавно мњење било склоно осуди жена, налази се у чињеници да су оне углавном лоше пролазиле у литератури, као и у шаљивим причама и народним пословицама⁷:

„Тешко земљи којом жена обвлада”⁸;

„‘Зло је врло мудру жену узети’ речено је у једној збирци старих изрека. Додуше, одмах се пружа и нада за спасење од таквога зла, јер – ‘жену мудру не удоб обрести’ (не можеш наћи)”⁹. Ова мисао као да свој одјек има код старца Милије у песми *Бановић Сџрахиња*: Женску страну ласно преварити.

Уосталом, према Тертулијану, жене ваља подсећати да би могле бити Ева „ђавоља капија”, пукотина у одбрамбеним бедемима хришћанске цркве¹⁰.

Страх од женских моћи, као и намера да се оне држе под контролом, типична је за средњовековно друштво.

⁷ Л. Бреје, *Византијска цивилизација*, 24. Видети и: Ž. Delimo, *Strah na Zapadu (Od XIV do XVIII veka)*. *Opsednuti grad*, II, Novi Sad 1987, 423–477.

⁸ *Роман о Троји. Роман о Александру Великом*, приредила Р. Маринковић, Београд 1986, 167. Видети и: Ђ. Sp. Radojičić, *Izreke iz Aleksandride*, Delo, knjiga šest, sveska 4, Београд 1959, 593.

⁹ А. Букић, *Пољед на жену, љубав и брак у нашој сџарој књижевности*, 100.

¹⁰ П. Браун, *Тело и друштво. Мушкарци, жене и сексуално одрицање у раном хришћанству*, превела М. Адамовић Куленовић, Београд 2012, 221.

У складу с византијском хришћанском традицијом, жене су прихваћене само као узор врлине – девице, свете мајке или удовице¹¹. Позната је одлука Трулског сабора, одржаног 691/2. године у Цариграду, према којој жене не смеју да говоре за време литургије. Правило број седамдесет овог сабора, пропраћено цитатом из *Прве ѿсланице Коринћанима* апостола Павла (14,34–35), изражава типичан став цркве у вези са женама и представља кулминацију дугог процеса искључивања жена из активног учествовања у литургији¹²: „Јер се не допушта њима да говоре, него да се покоравају, као што и Закон говори. А ако хоће шта да науче, нека код куће питају своје мужеве”¹³. Потпуно нестварно данас звучи податак да се у VI веку, на једном сабору у Макони, гласало о томе има ли жена душу. „Закључено је са једним гласом већине да је ипак има. Тек је с једним циглим гласом већине утекла жена с душом”¹⁴.

Постојали су и посебни текстови, мизогино интонирани. Један од њих коментарисао је Ђорђе Сп. Радјичић: „Стари српски рукописи, који су обично преписивани по манастирима, под надзором калуђера, садрже и посебне саставе против жена. Тако један рукопис српске рецензије XV века, који се сада чува у Бугарској академији наука у Софији, има, поред осталог, и овај

¹¹ J. Herrin, *Femina Byzantina: The Council in Trullo on Women*, Dumbarton Oaks Papers, number forty-six, Washington 1992, 105.

¹² Исто, 97–100.

¹³ Р. В. Поповић, *Васељенски сабори. Огабрани документи*, Београд 2002², 139–140. Видети и превод: *Свеишњени канони цркве*, превод са грчког и словенског Епископа Атанасија, Београд 2005, 110–111: Није дозвољено женама да у време Божанствене Литургије говоре, него, по речи Апостола Павла, „нека ћуше, јер се њима не доушћиа да ѿворе, неѿ да се ѿвињавају, као што и Закон каже. Ако ли хоће нешто да науче, нека код куће мужеве своје ѿишјају” (1 Кор. 14, 34–35).

¹⁴ В. Дворниковић, *Борба идеја*, Београд 1937, 293. Видети и: С. Дунђерски, *Жена и њено васишњање у средњем веку*, Педагошка стварност, XLVIII, 1–2, Нови Сад 2002, 114.

мали чланак: *Секунд'н ѿремугри, зайийѿан бивши шѿѿа је жена, рече: 'Мужу потопа, дому бура, безбрижности сметња, животу сужањство, свакодневна штета, рат који сам почиње, многопута свршавана борба, звер која уједа, печал која ту седи, борбена лавица, преукрашена кучка, животно зло, бедно лукавство. – Тај исѿи рече: Три зла стекох. Књижевништва, сиромаштва и пагубних жена избећи не могах. У огањ или к жени пасти равно је'*¹⁵.

Да овакви рукописи нису престављали реткост ни у бугарској и руској средњовековној књижевности сведочи Боњо Ангелов¹⁶. Разлог за „отрицателно отношение” према женама он налази у библијском схватању о кривици жене за „грехопадението на мъжа”¹⁷.

„Од женских беседа бежите као од огња” поручио је један од значајних писаца XV века, Димитрије Кантакузин¹⁸. Тема претеране женске глагољивости присутна је и код Гаврила Стефановића Венцловића. Супростављајући њихово понашање пре и после венчања овај беседник средином XVIII века саопштава:

„Девојка кад је за кога већ прстенована, врло се боји зла гласа на њу да што не изађе. У своме дому седи, на далеко не ходи, по сокаци не зури [...] него и од погледа се чува до оно доби док се с мужем састане и венча се. А то се и само зна, јер кад се жена с мужем здружи, онда језик пружи! Ама дотле од свашта стрепи те не сми ни свог зуба помолити”¹⁹.

¹⁵ Ђ. Сп. Радојичић, *Шѿѿа је жена. Из сѿѿарој срѿској рукописѿа XV века*, Дневник, год. XVI, број 4253, 6. април, Нови Сад 1958, 11. Прештампано: Ђ. Сп. Радојичић, *Књижевна збивања и сѿѿварања код Срба у средњем веку и у ѿѿурско доба*, Нови Сад 1967, 231.

¹⁶ Б. Ангелов, *Мисли на жениѿе*. Из старата бѿлгарска, руска и срѿбска литература, Софија 1958, 155–158.

¹⁷ Исто, 155.

¹⁸ Д. Кантакузин, *Посланицѿа кир Исаији*. Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, приредила Ј. Грковић-Мејѿор, Београд 1993, 55.

¹⁹ Наведено према: М. Ломпар, З. Несторовић, *Срѿска књижевностѿ XVIII и XIX века. Хрестѿоматиѿа*, књига 1, Београд 2003, 70.